

Др. М. Гнатишак.

Цар Соловей.

З історії українського словянофільства й символіки.

Зацікавлення Степана Руданського словянством знайшло свій поетичний вияв головно в поемі „Цар Соловей“, написаній у Петербурзі в днях 10—18 грудня 1857. В силу тодішніх політичних і культурних обставин — Руданський майже нічого зі своїх творів не бачив за життя надрукованого. Рукописи нещасного поета розтрусилися по людях — а з ними і скрипт „Царя Соловея“. Щойно в 1895 р., коли приступлено до першого збірного видання творів Руданського, Комар згадав про цей твір ось якими словами: „Про поему „Цар Соловей“, що мабуть десь загубилася, я чув дещо від Ніщинського, котрому сам Руданський читав її в 60-их роках. Ніщинський дуже хвалить цю поему; по словах його, Руданський мав на меті змалювати відносини слов'ян поміж себе і до інших сумежних народів, та, на жаль, Ніщинський не пам'ятає фабули цієї поеми“. В 1897 р. Василь Лукич четвертим томом закінчив видання творів Руданського, і не сміливо лише додав, що коли б знайшовся ще твір „Цар Соловей“, то треба б видати і пятий том. Отже здавалося, що рукопис безповоротно втрачений. Але вже в 1899 р. появилася дійсно пятий том творів Руданського, в якому знайшла місце поема „Цар Соловей“. Кримський, знайшовши цей твір між лексичними матеріалами Павла Житецького, був, що правда, дещо розчарований — бо ж передтим про „Царя Соловея“ ходили перекази як про найкращий твір Руданського взагалі; але все таки признав поемі велику літературну стійність.

Ось таким чином, щойно 42 роки після написання, поема „Цар Соловей“ вперше побачила світ. І цією обставиною пояснюється факт, що нею й досі ніхто ближче не зацікавився. Своїми словянофільськими мотивами поема вже і в часі написання була запізнена, — ну, а перележавши трохи не пів століття в рукописі, потім видавалася таки добрим анахронізмом. Але все таки ще й тепер вона заслугує на увагу, як замітний вияв думок письменника-шестидесятника про міжслов'янські взаємини, спори та спільні інтереси.

Твір складається з чотирьох великих частин, а поодинокі частини мають по 10—13 розділів. Цілість дає книжечку на приблизно 120 сторінок друку. Поема писана коломийковими строфами.

*

Може нема в новій українській літературі другого твору, в якому було б так багато символів, як у цій поемі. Під цим оглядом „Цар Соловей“ може мірятися хіба лише зі зовсім відмінними зрештою, філософічними творами Григорія Сковороди, що про його замишування до символів писав нераз проф. Чижевський.

Кримський був першим критиком, який подав трохи пояснень до цих символів. І так він стверджує, що Цар Соловей — це „словянський прабатько“. Царевич Пастух зі золотою дудкою — це „музикальний наряд чехи“, пан Мисливець із поляни — поляки, царівна Злотокрила — Україна, а „одновірний з нею Причепа“ — це москалі. Оповідання наймита і сцена, яка потім слідує — це „відгук середньовічних фавль або новель Бокачівих“; „нещасливий гусак“ — це Іван Гус; „кумедна халепа, яка скоїлася німцеві від Пастухової дудки“ є відгомонам слов'янофільських настроїв, а згадані в поемі жито і кий означають міста Житомир і Київ; „розговіння царівни з Причепою у православного священика означає зустріч України і Москви на спільному релігійному ґрунті“. Це є всі пояснення Кримського. Романчук, редагуючи друге видання творів Руданського, обмежився лише до повторення тих вказівок.

Тимчасом такі пояснення зовсім не вистарчають. Поема є великою системою символів та історичних натяків, які оформлюють історіософічне й ідеологічне становище поета до Слов'янщини — хоч він ані разу не зрадив дійсного значіння ніодного з тих символів.

Перша частина поеми присвячена прасловянській епосі спільноти, характеристиці словянських народів та історії старої Руси. Цар Соловей зі своєю царицею є персоніфікацією спільного походження словянських народів. Живе він у „старій столиці“, котрою, як бачимо з різних натяків, є Київ. Так поет упростив собі проблему походження слов'ян. Топографія словянських земель подана згідно з дійсним станом, але виключно в символічному оформленні. Для прикладу подаю, що при описі України автор підкреслює степи, і гори на південному заході, — а північною границею Польщі є у нього Бурштин-море. І таких символів є у творі багато. Історичне життя прасловянської епохи зображене ідилічно. Потім є докладна характеристика словянських народів, символізованих у згаданих уже постатях трьох братів і сестри. Соловей передає Причепі, т. з. Московщині, свою столицю Київ — а царівна Злотокрила, себто Україна, родиться щойно після перших нападів татар на Київ та після утечі Причепи на північ. Руданський сконципував цю незгідну з правдою картину під впливом поглядів, скристалізованих у т. зв. Погодінській теорії. І це є доказом, що російська офіційна наука мала тоді великий вплив навіть на українських патріотів.

Умираючи, стара цариця дає дочці Злотокрилі заповіт, щоби вона жила самостійно і щоб стереглася хмелю. І це є дальший важний символ. Коли зважити, що саме п'янство доводить пізніше Злотокрилу до упадку, — то легко вгадати, що тут річ не тільки в антиалкогольній тенденції, але що є тут натяк на історію. У зв'язку з народнопісенною традицією, а також із поглядами Тараса Шевченка у таких його творах, як напр. „Розрита могила“, — Руданський причиною лиха вважає гетьмана Богдана Хмельницького, як реалізатора Переяславського договору.

Багато натяків на хміль у поемі вказує, що під тим символом криється Хмельницький і його історична помилка.

Друга частина поеми присвячена татарам, а потім історії чеського народу. Кримець-Невидимець, себто персоніфікація кримських татар, стає силою, що довгі часи загрожує Україні й Московщині. Історія Чех починається описом чеської землі, представленої у виді сплячої дівчини. Є цікаві символи чеських рік, гір, а навіть лічних гарячих джерел. Багато уваги присвячено чеській реформації, яка символізована фактом, що чехи з полудневої церкви за морем, себто від Риму, переходять до північної церкви за горами — себто до німецько-протестантського світу. Другий історичний конфлікт — це чесько-німецькі спори. Німці зображені в постаті смішного мандрівного штукаря-шахрая, якому чехи дають землю і майно, щоби жив по господарськи. Але він за те добро віддачується крадіжжю, і тому Пастух його строго карає. Отже історія чесько-німецького антагонізму зображена в світлі національних ідей чеської романтики.

Третя частина поеми присвячена історії України, а саме її боротьбі з татарами і з Польщею. На перший плян виступають залицання Невидимця і Мисливого до Злотокрилої. Невидимець поступає нагально, і не минає його за те кара. Натомісць Мисливий у своїх товариських формах дуже гладкий — але вкінці теж починає довгі війни зі Злотокрилою. Польща описана як країна пралісів з полянами. Мисливець радо пересиджує під липою, яка була модним реквізитом у словянофільській літературі, як дерево любе старим слов'янам.

Вкінці в четвертій частині змальована історична трагедія України, яку автор вбачає у сполучі з Московщиною та в зрадливому поступуванні Москви. Причепа, розпиваючи царівну, зовсім свідомо підготовляє злочин. Його ціллю не є лише сполюка зі Злотокрилою, — але використання її військової сили. Використавши цю силу, Причепа виломлює Злотокрилій крила та знеславлює її. Ось ряд драстичних символів, які зображують історичний процес поневолення України Московщиною — при чому автор не жаліє гострої догани ані Москві, ані Україні.

Потім Руданський змальовує відродження слов'янських народів. Символізоване воно згуками золотої сопілки чеха Пастушка. Під впливом цієї пісні Україна і Польща зростає в силу, а Москва ослабає. І тут починається вже наче антиципація історії. Чеські відродженецькі поклики ведуть до збройного повстання проти Росії. Після побіди Злотокрила й Мисливий хочать жорстоко покарати Причепу — але спиняє їх знову чеський Пастушок, який закликає до всеслов'янської згоди та веде всіх на могилу царя Соловея, і цей виголошує заповіт своїм дітям.

*

Руданський назвав поему „Цар Соловей“ казкою — і дійсно вжив у ній, як змістового та формуючого матеріалу, передовсім кілька ріжних казкових мотивів. Вузькі рямки статті не дозволяють

мені подати докладний мотивовий розбір на основі паралель з ріжних етнографічних збірників, а головню з великої збірки подільських оповідань Андрія Димінського, що особисто знався з Руданським та мабуть давав йому читати свої записи. Обмежуся лише до висновків.

Фабула поеми сперта на комбінації чотирьох головних казкових мотивів, а саме: 1) три брати, наймолодший дурень; 2) вартування синів на могилі батька; 3) три чародійні речі; 4) чародійний кінь, — з цілим рядом побічних казкових мотивів про царевича і царівну. Майже в тій самій комбінації всі ці мотиви знаходимо саме в деяких подільських казках, у Димінського. Зате в інших казках, де ці мотиви виступають поодинокі, вони ширше розвинені, і нераз навіть ближчі до поеми „Цар Соловей“. З мотивом про наймолодшого брата-дурня Руданський сплітає мотив про королевича-пяницю, знаний зі записів Димінського, і взагалі використовує згїрдливе відношення подільських народніх оповідань до паниць.

Крім того, знаходимо в поемі ще дальші, побічні комплекси казкових мотивів. Один із них зосереджений коло хана Канчука і його синів. Є це мотиви: 1) три чародійні речі; 2) скупий батько і хитра дитина; 3) підступний суд. Знову ж коло особи Златокрилої зосереджені мотиви казок про прегарних королівен, про мудру дівчину і про вичаруване військо. Відношення між Златокрилою і Причепною оформлене згідно з казковим мотивом любови царівни до чорнокнижника, та з мотивом недобрих братів, при чому важну роль грає теж міжнародній мотив інцесту. Вкінці в звязку з Мисливим виступає казковий мотив полювання. З ким звязує поет взату з народнього звичаю сватання версію про кунцю — красну дівцю.

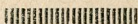
На загал, казкові мотиви, хоч дуже щедро вжиті, не грають у творі самостійної ролі. Поема не є поетичним оформленням цих мотивів, — лише навпаки, мотиви стають символічними засобами оформлення самостійної, оригінально сконципованої теми.

Ще менше самостійну роль грають також щедро у поемі вжиті мотиви народніх анекдот, що їх поет залюбки оформлював теж у своїх славних приказках. Виразні сліди анекдот видно в способі національної характеристики ріжних народів. Багатий матеріал до порівняння знаходимо в народніх анекдотах про москалів, поляків, чехів і німців. Дальше, є в поемі анекдотичний мотив, звязаний з тенденційним поясненням генези чеської реформації¹⁾.

¹⁾ Руданський займає тут виразно антикатолицьке становище, а в інших місцях дуже критично ставиться також до православної церкви. Взагалі в творчості С. Руданського, яка має зрештою також багато позитивних під кожним оглядом моментів, — на жаль, грає визначну роль теж анекдотичний елемент висміювання духовенства та церковних порядків — і в цьому огляді Руданський доходить нераз до цинізму. Розуміється, радянська „наука“ взялася саме ці моменти видвигати, пояснюючи їх по свому. Але на нашу думку річ тут не в розрекламованому більшовиками „безбожництві“ Руданського, лише

Народно-поетичні риси відбилися не лише в сюжетових мотивах, але й у стилістиці поеми. Жартівливо-казкове motto грає роллю стилістичної прелюдії, що про неї говорить подрібно проф. Полівка в праці „Slovanské pohádky“. До закам'янілих вступних казкових формул належить також початок поеми. Поет часто уживає теж типово казкових переходових формул і описів, епітетів і т. д.

(Докінчення буде).

о. Др. Г. Костельник.

Справжнє джерело атеїзму.

(Продовження; початок гл. чч. 1—4 с. р.).

7. В XIX і XX віці намножилися автори, що взяли собі за ціль пояснити релігію з психологічного становища. Залюбки беруться до того автори атеїсти. Тут вони легко тріумфують, бо підходять до своїх аналіз уже з тим переконанням, що ніби наука оконечно й основно поборолала релігію. Але що все ж таки релігія не пропала на світі, то ті автори хочуть найти причини цього явища в людській душі і тут їх хочуть остаточно здискредитувати. Звичайно вони глядять на людину через призму еволюції в дарвіністичному стилі (що ніби нинішня людина зовсім природно й поступенно розвинулася з нерозумної звірини) і, заслоняючись фалшивими поняттями, пишуть, що їм любо, про психологічну генезу й вартість релігії. Мудро сказав старинний Цицерон: „Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile, nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione et tamquam excolatur“¹⁾.

У людській природі треба розрізнити два творчі мотори: одним є наше свідоме й свобідне „я“, другим є наша природа. Хемія, фізика, математика, історія... є твором нашого „Я“; а наші безпосередньо відбирані зображення та вражіння це чисті твори нашої природи. Є також мішані твори, як нпр. мова, бо її творить і наше „я“ і наша природа (вона дає перші імпульси й засоби до творення мови). Наше думання також є мішаним твором: перші імпульси та засоби думання походять від природи, а даліше думання переводить наше „я“.

Куди ж належить релігія? Що є витвором людської при-

в нездорових обставинах тогочасного життя на Україні, а також у безкритичному етнографізмі автора, який уважав кожному, навіть найгіднішу народню анекдоту за гідну літературного опрацювання. На цей моральний момент треба звертати пильну увагу, коли даємо народові читати Руданського. Потрібне було б відповідно зредаговане видання творів цього незвичайно талановитого, а такого нещасного подільського поета. *Прим. автора.*

¹⁾ Paradoxa, Argumentum.